
*Д.В. Стоян,
аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЛЮДИНА ТА СУСПІЛЬСТВО В ІСТОРІОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ Ю.І. ВАССИЯНА

Українська філософська думка продовжує своє становлення, збагачуючись новими дослідженнями, які були зроблені, починаючи з 90-х років ХХ ст. Знов прокидається інтерес до спадщини тих діячів української культури і політики, праці яких були поховані в архівах і забуті на багато років. Одним із аспектів дослідження української філософської думки є інтерес до діячів українського націоналістичного руху, що відбувався на українських землях до середини ХХ ст. Разом із визнаними українськими класиками націоналізму в українській філософській думці виникають нові постаті, спадщина яких привертає увагу їхніх сучасників.

У даній праці проаналізуємо окремі моменти філософської спадщини доктора Ю.І. Вассияна – українського ідеолога, публіциста, політика середини ХХ ст. Проте дуже невеликому колу людей Ю.І. Вассиян відомий як філософ, філософська концепція якого заслуговує на дослідження і дає можливість відповісти на чимало питань, пов'язаних із можливістю обґрунтування української філософської та культурної спадщини.

Всі праці Юліана Вассияна пройняті патріотизмом і написані з метою вирішення проблем становлення й розвитку української нації; до цих питань дослідник підходить з філософської позиції і використовує відповідну наукову методологію.

Складність дослідження спадщини Юліана Вассияна пов'язана з тим, що далеко не всі його праці відомі широкому загалу. Це пов'язано з тим, що в період українських визвольних змагань і діяльності українських націоналістичних організацій можливості друкувати подібні праці були дуже обмежені.

Проте ті праці доктора Вассияна, які були надруковані в періодичних виданнях Організації українських націоналістів, а згодом – у виданнях української діаспори, дають можливість висвітлити те коло проблем і порушити ті питання, які відповідають вимогам філософської теоретичної концепції.

У своїх працях дослідник тлумачить природу нації як найвищу форму суспільного існування, досліджує психологічно-ментальний зріз природи нації, намагаючись у такий спосіб обґрунтувати націю як єдину можливість людського існування, надаючи їй апіорного характеру. Нація постає у нього як найвища сутність, яка обґрунтовує життя і функціонування людини і суспільства та є основною складовою історичного процесу.

Проте в жодному разі не можна твердити, що в проблематиці, яку розробляв Ю.І. Вассиян, акцентується виключно на проблемі нації. Звичайно, питання нації є тим вихідним питанням, наріжним каменем, навколо якого будується вся історіософська концепція мислителя. Проте саме це питання тягне за собою низку філософських проблем: природи людини як особистості, взаємовідношення людини та суспільства, проблему світоглядних орієнтирів, ментальності, морального виховання особистості, співвідношення ідеологічного базису і практичного діяння, проблему релігії та ін.

Ю.І. Вассиян вважав, що нація є основною складовою історичного процесу, тобто історичний процес – це процес народження, становлення і функціонування націй. Таке визначення історичного процесу пояснюється тим, що дослідник вважає націю найвищою формою, найвищим рівнем людської соціальності, в якому присутні в розвинутому вигляді всі компоненти людського буття, де знімається проблема

співвідношення людини як окремої одиниці і суспільства як сукупності людей. Пов'язуючи націю саме з духовним розвитком людства, дослідник надає їй більшої ролі, ніж суспільним групам і соціальним інститутам, визначаючи, що лише на рівні нації суспільство може усвідомити себе як органічну спільноту, нерозривно пов'язану із своїм духовним буттям.

У працях “Одиниця й суспільність”, “Індивідуальність – індивідуум”, “Ідеологічні основи українського націоналізму”, “Степовий Сфінкс” Ю.І. Вассиян ставить проблему взаємовідношення людини як одиниці та суспільства як якісної спільноти, вирізняючи і визначаючи стадії розвитку людини як соціальної істоти. Він також намагається визначити співвідношення понять “нація” і “суспільство”, намагаючись обґрунтувати націю як найвищий щабель розвитку суспільства, і навіть більше того, – як необхідну передумову соціальності.

Відзначимо, що підхід до суспільних проблем, який демонструє Ю.І. Вассиян, не є типовим. Насамперед зауважимо, що економічний фактор не є суттєвим і визначальним у концепції суспільства, яку пропонує дослідник. Навпаки, він неодноразово підкреслює, що забезпечення людини матеріальними благами є не що інше, як біологічна потреба, а справжнє призначення людини як суспільної одиниці полягає в іншому. Тут ми можемо відзначити, що, за Ю.І. Вассияном, гармонійний взаємозв'язок людини як одиниці і суспільства як сфери життя окремої одиниці визначається не економічними і політичними благами, не забезпеченням індивідуальної свободи та права, а іншими моментами, а саме – духовними виявами людського життя.

Тому не випадковим є той факт, що, насамперед, Вассиян здійснює аналіз двох типових, на його думку, концепцій, які розглядають одиницю в суспільстві – концепції лібералізму і соціалізму. Вони потрапляють у поле його дослідження тому, що, на його думку, в лібералізмі і соціалізмі найяскравіше виражені всі існуючі погляди на людину з точки зору її взаємовідносин із суспільством. У багатьох своїх працях Юліян Вассиян послідовно здійснює критичний аналіз лібералізму і соціалізму, а найбільше і найповніше це питання він розглядає в творах “Одиниця та суспільність” та “Індивідуальність – Індивідуум”.

На думку дослідника, основним недоліком як лібералізму, так і соціалізму (які, в принципі, є цілком протилежними за своїми основними положеннями) є те, що там немає саме органічного зв'язку між суспільством і одиницею. Якщо лібералізм вважає суспільство лише передумовою розвитку окремої одиниці і надає однакове право розвитку всім одиницям, то соціалізм як продовження лібералізму нівелює інтереси окремої одиниці, вважаючи її лише окремою складовою великого суспільного механізму. Тобто, одиниця і суспільство розглядаються виключно механічно, без внутрішнього зв'язку.

І в лібералізмі, і в соціалізмі простежується виключно раціоналістичний підхід, який, на думку Вассияна, не дає можливості розглядати спільноту й окрему людину як члена цієї спільноти з точки зору якісно-вартісних відношень, а навпаки, окреслює взаємовідносини людини та суспільства з точки зору закономірності взаємодії цілого й окремих його елементів. Якщо лібералізм розглядає окрему одиницю з точки зору її особистісних інтересів, то в соціалізмі особистісні інтереси людини відступають на другий план, порівняно з інтересами суспільства. Проте і там, і там окремій людині приписується роль маленького елемента, “атому”, який своїм функціонуванням дає змогу розвиватися спільноті як такій. Цей підхід є недоречним у тому розумінні, що не показується органічний взаємозв'язок людини і спільноти, людина не сприймається як духовна істота, цілком нівелюється її якісна цінність, акцент робиться на людині як природно-соціальній істоті. “Раціоналізм рішив легко соціальні проблеми, бо йому допомогла простолінійність природознавчої методи, яка узагальнює всі явища до рівня двох засад: величини (квантитативності) й руху. Не можна

заперечити, що простота і ясність висновків розуму є ідеалом для наукового пізнання. Але упрощування це не простота, хіба в тому розумінні, що воно ігнорує сутність явищ, підтягаючи їх під рівень засади, що їм не відповідає” [3, 17].

Можна цілком погодитися в даному разі з цією критикою у тому сенсі, що і в лібералізмі, і в соціалізмі (до речі, досить важко погодитися з думкою Вассіяна, що соціалізм є продовженням лібералізму тому, що, не зважаючи на спільні моменти, це є дві цілком протилежні системи поглядів, які розвинулися незалежно одна від одної) ми спостерігаємо взаємозв'язок людей як членів суспільства лише на рівні соціальних інститутів; людина розглядається з точки зору її суспільної користі. Тут жодним чином не обґрунтовується суспільність як необхідна передумова існування одиниці; одиниця виступає своєрідним конструктором, окремою складовою певної спільноти.

Механічному розумінню взаємозв'язку людини і спільноти Ю.І. Вассіяна протиставить їх органічний взаємозв'язок. “Одиниця вращена в суспільність, як у свій природний ґрунт і навпаки, суспільність зроджує з себе одиницю як вислів своїх життєвих сил. Взаємини між ними мають характер внутрішнього споріднення, тому душевні сфери обох частинно більше, або менше покриваються” [4, 12].

Марксистська теорія поставила економічний базис первиннішим за “надбудову”, відкинувши людську духовність на другий план і визначивши її такою, що формується за умов безпосереднього впливу біологічних потреб людини. Проте саме ця “надбудова” і є тим, що визначає природу людини як соціальної істоти, і навіть більше того – на прикладі дослідження Вассіяна ми можемо побачити послідовне й обґрунтоване доведення того, що завдяки своїй духовній діяльності, яка обґрунтовує діяльність соціальну, людина виконує свою історичну місію і реалізує своє безпосереднє призначення.

Як ми вже відзначали, в даному разі механічний раціоналістичний підхід до аналізу спільноти є поверховим і недостатньо відображає суть питання, на відміну від органічного підходу, який полягає у проведенні аналогій між живим організмом і людським суспільним життям. “... Суспільність змістово, не як масу, не всіх, отже не числово сумаричну (альгебраїчну) величину, але як цілість органічну, індивідуалізовану в поділі функцій як людський організм” [4, 10].

У своїх творах Ю.І. Вассіяна часто висловлюється метафорично, порівнюючи людське життя з рослиною (“Людина наче дерево”, “Духове життя людини”), явищами природи тощо. Але в жодному разі не можна говорити, що його органічний підхід не претендує на науковість.

У даному разі концепція суспільства вибудовується не за допомогою логічно-аналітичних операцій, а із застосуванням методів гуманітарних наук, які передбачають аналіз окремого явища з точки зору його цінності, тобто тут відбувається розгляд людини і суспільства в духовно-ціннісній площині.

Основним своїм завданням Ю.І. Вассіяна вбачав обґрунтування нерозривної єдності суспільства та його окремих членів, доведення того, що суспільність є природною і невід'ємною характеристикою людини, виявлення справжнього призначення суспільної людини, яке є більшим за обстоювання індивідуальної свободи.

Як вважав Ю.І. Вассіяна, суспільство ніколи не може прийняти закінчений вигляд тому, що знаходиться в постійному розвитку завдяки одиницям, які є його підметами. Підмет – це термін, який застосовує Вассіяна, визначаючи людську особистість двояким чином: як яскраву творчу індивідуальність і як одиницю, яка є членом суспільства і бере участь у його формуванні саме завдяки своїй творчій індивідуальності. Основний акцент тут робиться на творчій, активній волі особистості, яка здатна творити історію. “... Коли одиниця своїми високими якостями зуміє творчо впливати на середовище, порушувати його духові основи та збудити

бажання його душі до скріплення в духовій громаді. З рації творчої ролі підноситься людина понад рівень суспільної пересічної психології” [1, 29].

Дослідник відзначає, що індивідуалізованість як нормальний стан людини підтверджується такою її біологічною функцією, як продовження роду. Тобто людина сама по собі не може бути підрядною відносно чогось, вона є “підметом”, головним, тим, що існує само по собі і не може розглядатися як одне з інших. “Яка цілість зрівноважить генія Гете, яка синтеза стратегічних геніїв дасть нам портрет Наполеона-завойовника?” [3, 20].

Яким же чином людина у повноті своєї індивідуальності може творити суспільство і, більше того, вважатися основним носієм суспільного? Тут не відбувається абсолютизація чи відкидання індивідуальності заради суспільного, тут суспільне живе в індивідуальному.

Система доказів безперечної суспільності одиниці і безперечної індивідуалізованості суспільності не є чіткою й однозначною, вона ґрунтується на матеріалі як біологічних концепцій, так і психології, соціології та філософських вчень. Проте тут не можна побачити класичну концепцію суспільства, що побудоване за принципом взаємодії формальних організацій і соціальних інститутів; в даному разі акцентується єдність біологічної, психічної та соціальної природи людини як одиниці, що вибудовує суспільність власною волею та активною позицією.

Першим доказом суспільності в одиниці є те, що суспільність закладена в одиниці на рівні інстинкту. Будь-яка жива істота, навіть маленька клітина, намагаються себе помножити. Генетично склалося так, що первісна людина намагалася постійно розширити свою природу шляхом як розмноження, так і спільності з іншими людьми, причиною чого був інстинкт самозбереження. Розмножуючи себе, людина оборонялася і виживала. Але згодом прагнення людини розмножувати себе, водночас долаючи опір інших, переростає у систематичну діяльність, що свідчить про зародження соціальності. Таким чином, доводиться об’єктивна здатність людини ширити себе назовні, об’єктивувати себе у зовнішньому світі, не лишаючись замкнутою у собі системою, якою є людське тіло. На відміну від людського тіла, яке вже дістало свою досконалу довершеність у природі і нині лише продовжує свій коловорот (його принципова конституція не змінюється, з точки зору біологічної розбудови всі людські тіла однакові), людський дух у своєму постійному розвитку намагається вийти назовні, поза межі себе, що зумовлює його якісний розвиток. Це можна побачити на прикладі утворення першої соціальної групи – сім’ї, де дві окремі, протилежні індивідуальності об’єднуються для народження нової, якісної єдності – дитини.

На нашу думку, цей доказ не можна вважати змістовним і визначаючим, проте той факт, що він ґрунтується на біологічній природі людини, змушує нас звернути увагу на його безпосередність і загальнозначущість.

Те, що соціальність є присутньою в людині на інстинктивному рівні, що підтверджують певні приклади, аж ніяк не означає, що питання про соціальну природу людини є вичерпаним. Оскільки, якби процес взаємодії людей відбувався на рівні несвідомої потреби людини виплеснутися назовні, відтворити себе, то тут не можна було б говорити про якісну спільність, а лише про випадковий збіг обставин, який визначає ситуативну можливість об’єднання егоїстичних людей. “Тоді суспільне не було б окремою цариною, але епіфеноменальним, консеквенціональним, випадковим збігом наслідків, позбавлених метової напрямності і тому без енергії та наголосу власної вартості” [3, 25].

Саме момент спрямованості, який робить людину активним підметом, активною вольовою творчою одиницею, визначає суспільний характер діяльності одиниці. Розглядаючи суспільність, ми говоримо саме про свідому діяльність одиниць, яка полягає у боротьбі як духовній активності. “... Людина відкриває своє моральне

призначення в тому, щоб здобути можливість творити світ; вона запитує: “Що в мені здібне вжитися поза себе в світовий ґрунт і творити в ньому нові форми життя?” [3, 24]. Цінність людини полягає не в ній самій, а в її творчій природі, яка і творить суспільність.

Момент боротьби Вассиян вважає основним у житті будь-чого живого, пов'язуючи боротьбу із самим життям і свободою. Якщо на рівні життя боротьба здійснюється несвідомо, інстинктивно, то на рівні свідомої діяльності боротьба є виявом вольового начала людини, реалізацією її духовності. На думку дослідника, не може бути інакше саме тому, що підмет, помножуючи себе, створює інший підмет, який протиставляється, внутрішньо опирається першому, завдяки чому створюється напруження (на зразок електричних полів), що дає можливість динамічного розвитку суспільності. Така боротьба і є свідомою волею одиниці.

Відзначимо, що термін “боротьба” є скоріше метафоричним висловом, ніж науковим терміном, але те смислове навантаження, яке закладено в нього, робить неможливим його заміну іншим терміном. Волонтаристські мотиви творчості Вассияна дають нам змогу визначати вслід за ним якісний розвиток суспільства ні як інакше, ніж “боротьбу”.

Але ця боротьба не має егоїстичного характеру. Егоїзм, як було визначено раніше, є прагненням людини ствердити саму себе, а не створити щось якісно нове, тому він не може бути творчістю, а є несвідомим прагненням біологічного відтворення. Ця боротьба як цілеспрямована вольова активність є чимось більшим.

Саме тут можна побачити обґрунтування Вассияном органічного взаємозв'язку одиниці і суспільності.

Самостійність, творчість, активність, спрямованість, вольову діяльність одиниці мислитель визначає як прагнення продовжити себе у вигляді ідеї людської спільноти. Людина у своєму духовному розвитку минає три стадії – самоусвідомлення, усвідомлення наявності інших й усвідомлення своєї історичної місії як творчої діяльності. Якщо перші дві стадії говорять лише про людину саму по собі, то третя показує її нерозривну єдність із спільнотою, прагнення формування її духовних цінностей. На першій стадії людина знає лише себе, на другій вона знає про себе як про члена певної спільноти, і лише на третій критично переосмислює це знання і бере участь у формуванні спільноти.

Індивідуалізована творча вольова одиниця своєю діяльністю створює динаміку розвитку у взаємодії з іншими одиницями, які мають таку саму природу. Їхня взаємодія сприяє витворенню якісно нових цінностей саме тому, що діяльність кожної одиниці як окремого члена спільноти є не простим відтворенням життя, а творчістю. І неможливо лишитися осторонь соціального процесу, якщо людина є творчо піднесеною й активною. Індивідуалізм у даному разі має соціальний характер саме завдяки своїй індивідуалістичній природі, тому що свідомо, непересічна особистість, яка усвідомлює себе як підмет, намагається піднятися вище за спільноту за рахунок спрямування, проекції свого духовного зростання у щось інше. “Власним тільки зусиллям здійснює людина свій щораз вищий духовий ріст, який не може відбуватися без впливу на оточення” [2, 34].

Вассиян називає цей стан “індивідуальним універсалізмом”, щодо чого він рішуче полемізує з М.Штірнером, який надає людині право егоїстичної діяльності, вважаючи на цьому її історичну місію вичерпанною.

Як ми вже відзначали, соціальна динаміка утворення нових цінностей є наслідком взаємодії активно спрямованих одиниць. Але спільнота не є чимось другорядним щодо одиниць, оскільки лише в спільності можливе вдосконалення одиниці як перевищення себе, “спільнота є проекцією індивідуальної волі, що шукає в цій можливості свого духового розвитку” [3, 37].

Зв'язок одиниці і спільноти не є однобiчним. Остання, хоча й iснує як вiдкритий проект дiяльностi одиниць, виступає для людської свiдомостi формуючим чинником, завдяки якому людина на першiй i другiй стадiї свого духовного розвитку має можливiсть засвоювати тi цiнностi, якi вже виробленi спiльною i, бiльше того, зрозумiти необхiдностi свого призначення як творця нових суспiльних цiнностей.

Вассиян стверджує, що боротьба окремої одиниці проти спільноти неможлива. Людина не бореться проти спільноти, а бореться проти окремої групи одиниць, яка ще не досягла того рівня соціальної динаміки і лишається на місці у своєму якісному розвитку. Саме тому історія знає феномен генію, людини, яка своїми дiяннями залишила слiд в iсторiї.

Саме такі суспільні цінності, як мова, релігія, культура, звичаї, спільна доля, родова свiдомiсть творять нацiю як найвищий рiвень розвитку спiльноти. Якщо iншi об'єднання дають людинi можливiсть функцiонувати за схемою механiчного спiвiснування, то саме належнiсть до нацiї дає змогу усвiдомити себе як непересiчну людину iз своїм багатим духовним свiтом, здатну змiнювати життя. Лише на рiвнi нацiї, яка несе в собі нацiональну iдею, людина може вiдчути прагнення реалiзацiї своїх творчих можливостей.

Для iндивiда нацiя є не життєвим ареалом, мiсцем життя й iснування, а своерiдною iдеєю, яка спонукає його до здiйснення своєї вольової активностi, до участi у розбудовi життя, до прагнення перевершити себе в процесi формування нацiї.

Таким чином доходимо висновку, що соціальний iнстинкт, який присутній у людській природі вiд самого початку її iснування, модифiкується у соціальну свiдомiсть, коли людина починає ставитися до себе як до суспiльної iстоти, яка вбачає свій безпосередній обов'язок у витвореннi нового.

Дана теорiя пояснює походження й iснування нацiї виключно психологiчними, а не полiтичними чинниками, проте саме таке тлумачення нацiї може дати можливiсть вiршити тi проблеми, якi виникають перед нацiональними спiльнотами сьогоднi, у свiтi процесiв глобалiзацiї та поширення масової культури.

У даному разi аналіз суспiльства здiйснюється на його бiологiчно-психологiчному рiвнi, що вiдкриває новi можливостi для розумiння структури суспiльства. Можна зробити висновок, що всi форми суспiльної органiзацiї – держава, соціальнi iнститути, громадянське суспiльство, якi Ю.І. Вассиян докладно не розглядає, є похiдними вiд первинної суспiльної органiзацiї – нацiї, яка дає можливiсть визначити людину як єднiсть природного, соцiального та духовного. Нацiя виступає у нього дещо бiльшим, нiж полiтичне утворення, яке має виключно емпiричний змiст. Вона є необхiдною передумовою утворення i функцiонування суспiльства саме тому, що лише на рiвнi нацiї можлива по-справжньому ефективна взаємодiя суспiльства та його членiв, взаємодiя, яка не регламентуватиметься законами, а яка здiйснюватиметься на рiвнi усвiдомлення людиною самої себе як єдностi творчо-iндивiдуального i суспiльно-консолiдуючого начал.

Роль людини у сучасних теорiях дедалi бiльше втрачає своє значення, замiнюючись на "гравця", агента соцiальної дiї, члена полiтичної системи, споживача та виробника економiчних благ. Твердження про людину як про найвищу людську цiннiсть дедалi частiше набуває вигляду полiтичних гасел або стає результатом досконало вибудованої соцiально-дискурсивної теорiї. Звичайно, з розвитком технологiй людина пiдпадає пiд зростаючу кiлькiсть шаблонiв i оцiнюється з точки зору її практичних можливостей, якi можуть бути корисними суспiльству. Але не слiд забувати, що людина i є тим основним началом людської iсторiї, формотворчим чинником людської спiльноти; що лише завдяки вiльнiй реалiзацiї своїх здiбностей i за наявностi вiдчуття гiдностi та честi, яке їй дає її духовна належнiсть до своєї нацiї, людина розкiтає як творча iндивiдуальнiсть i стає здатною змiнювати свiт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович М. Історіософія Юліана Вассіяна // Степовий сфінкс. Суспільно-філософічні нариси. – Торонто, 1972.
2. Вассіян Ю.І. Ідеологічні основи українського націоналізму // Степовий сфінкс. Суспільно-філософічні нариси.
3. Вассіян Ю.І. Індивідуальність – Індивідуум // Одиниця й суспільність (суспільно-філософічні нариси). – Торонто, 1957.
4. Вассіян Ю.І. Одиниця й суспільність // Одиниця й суспільність (суспільно-філософічні нариси).